

УДК 342.5

DOI <https://doi.org/10.32837/chern.v0i4.119>*Д. І. Гладчук**ад'юнкта кафедри теорії та історії держави і права
Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ
orcid.org/0000-0003-4618-475X***ДЕОНТОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ПОЛІЦЕЙСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ:
ЗМІСТ, СУЧАСНІ ВІТЧИЗНЯНІ СТАНДАРТИ**

У статті розглянуто поняття і сутність деонтологічних засад поліцейської діяльності в розрізі правової науки та практичної правоохоронної діяльності Міністерства внутрішніх справ України. Визначено та обґрунтовано основні аспекти змісту деонтологічних засад поліцейської діяльності, зокрема: психологічний, професійно-правовий, соціальний та естетичний. Здійснено аналіз вітчизняних нормативно-правових актів щодо закріплення та регламентації деонтологічних стандартів поведінки поліцейського. З'ясовано, що в Правилах етичної поведінки поліцейського визначено завдання, обов'язки та правові заборони, що у своїй сукупності охоплюється змістом поняття «деонтологічні стандарти», а не правила етичної поведінки. Автором наголошено на необхідності законодавчого врегулювання цього питання. Особливої уваги заслуговують положення Правил етичної поведінки поліцейського щодо взаємодії поліції з населенням в аспекті забезпечення прав і свобод людини і громадянина, адже суспільство через систему сплати податків здійснює фінансове забезпечення діяльності поліцейського і сподівається, що натомість їхні права і свободи будуть захищені, на вулицях будуть панувати публічний порядок і безпека, а працівники поліції діятимуть у дусі взірцевої поведінки законслухняних громадян. Установлено, що взаємозалежність поліції і суспільства впливає на ефективність поліцейської діяльності, розуміння суспільних настроїв, мети та призначення тих чи інших заходів примусу чи обмеження прав, а також це свідчить про соціальну зрілість суспільства, рівень правової культури та правової свідомості населення, морально-професійний потенціал поліцейських тощо. Як підсумок, автором визначено, що предметом поліцейської деонтології є проблеми належної поведінки працівників поліції, деонтологічні засади її діяльності.

Ключові слова: деонтологія, засади, поліцейська діяльність, забезпечення прав людини, деонтологічні стандарти.

Hladchuk D. I. DEONTOLOGICAL PRINCIPLES OF POLICE ACTIVITY: CONTENTS, MODERN DOMESTIC STANDARDS

The article considers the concept and essence of deontological principles of police activity in the context of legal science and practical law enforcement activities of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. The main aspects of the content of deontological principles of police activity are defined and substantiated, in particular: psychological, professional-legal, social and aesthetic. The analysis of domestic normative-legal acts concerning fixing and regulation of deontological standards of policeman's behavior is carried out. It was found that the Code of Ethical Conduct for Policemen defines tasks, responsibilities and legal prohibitions, which together cover the concept of deontological standards, rather than rules of ethical conduct. The author emphasizes the need for legislative regulation of this issue. Particular attention should be paid to the provisions of the Code of Ethical Conduct of the police on police interaction with the population in terms of ensuring human and civil rights and freedoms, because society through the tax system provides financial support for police activities and hopes that instead their rights and freedoms will be protected. public order and security, and police officers will act in the spirit of exemplary behavior of law-abiding citizens. It is established that the interdependence of police and society affects the effectiveness of policing, understanding of public sentiment, the purpose and purpose of certain measures of coercion or restriction of rights, as well as evidence of social maturity, level of legal culture and legal awareness, moral and professional potential police, etc. In the end, as a result, the author determined that the subject of police deontology are the problems of proper behavior of police officers, deontological principles of its activities.

Key words: deontology, principles, policing, ensuring human rights, deontological standards.

За допомогою тих чи інших соціальних норм суспільство пред'являє до представників певних професій вимоги щодо стандартів їхньої належної поведінки. Використовуючи дані норми як засіб, суспільство регулює, контролює, оцінює та корегує поведінку представників тієї чи іншої професійної групи.

Деонтологічна сфера представляє собою складну сітку взаємних вимог та зобов'язань особистості й суспільства, суспільства і колективу, колективу й особистості. Ці відносини мають належний характер, тобто вимагають від особистості способу життя, який відповідав би потребам суспільства. У самому загальному вираженні

деонтологічні цінності є особливим видом духовних явищ, які задовольняють потреби культури в регулюванні соціальних відносин і вчинків людей. Саме деонтологічні цінності відіграють значну роль у створенні, підтримці та стабілізації соціального порядку. З деонтологічними цінностями прямо пов'язаний виховний момент, який відображає механізм перетворення суспільних вимог у свідомість і поведінку особистості [1, с. 75]. У цьому аспекті науковий аналіз ролі та значення деонтологічних засад у діяльності юристів взагалі та працівників поліції зокрема набув великого теоретичного та прикладного значення [2, с. 73].

Натепер питання щодо деонтологічних стандартів діяльності поліцейського вже має певні напрацювання, однак лише на науковому рівні, без практичної апробації, втілення в оперативно-службовій роботі.

Сучасні вітчизняні енциклопедичні словники та їхні автори трактують поняття «деонтологія» таким чином:

- 1) учення про належне [3];
- 2) розділ етики, що розглядає проблеми обов'язку і належної поведінки;
- 3) учення про професійні та моральні обов'язки і правила поведінки медичного працівника по відношенню до хворого [4];
- 4) наука про належну поведінку, професійні та моральні обов'язки представника тієї чи іншої професії [2, с. 68].

За своїм змістом деонтологія тісно пов'язана з етикою та культурою, однак має свої специфічні риси.

На таких відмінностях наголошує Є.О. Гада, зазначаючи, що проблема професійного обов'язку та засад належної поведінки професіонала не може розкриватися лише в межах професійної етики. Варто підкреслити, що саме в дослідженні проблем поведінки працівників поліції з «особливими» категоріями громадян (люди похилого віку, неповнолітні, безхатченки тощо) етика (професійна етика) як наука часто неспроможна дати відповідні й адекватні рекомендації працівникам поліції щодо стандартів їхньої поведінки в тих чи інших ситуаціях. Саме в цьому і проявляється різниця між професійною етикою і поліцейською деонтологією [2, с. 72].

Ширший зміст деонтологічних засад діяльності представників юридичної професії в порівнянні з професійною чи правовою культурою закріплено і в енциклопедичних джерелах.

Деонтологія формує систему вимог, що пред'являються до юриста – як особи (психологічна структура), учасника політичного життя (ідейно-політична сутність), спеціаліста (професійно-правовий зміст), носія високих моральних принципів (моральна основа) та стійких естетичних смаків (розуміння прекрасного) тощо. Юрист повинен мати більше якостей, ніж того вимагає правова культура. Для здійснення своїх професійних обов'язків він повинен володіти не лише знаннями в галузі права та основами ділового спілкування, а й орієнтуватися в політичних проблемах суспільства, дотримуватися професійної таємниці, вміти логічно викладати думки [5, с. 25].

Досить вдало визначення «правової культури» сформував М.М. Почтовий, який визначив, що правова культура особи – це сукупність знань особи про право та правову дійсність. У продовження своєї думки автор аналізує співвідношення правової культури та правової свідомості, визна-

чаючи останню як відношення особи до дійсності з урахуванням правових знань, яке виражається в емоціях, переживаннях, стражданнях тощо. І як результат такого співвідношення – формується правова поведінка особи, яка розуміється як результат впливу правової культури на правову свідомість, тобто її дії, каталізатором яких стала оцінка особою певної життєвої ситуації через відношення до власних знань та бажання діяти певним чином [6, с. 182].

Така правова (професійна) поведінка включає в себе не лише етичні (моральні), а й правові, організаційно-управлінські, соціально-психологічні, професійно-тактичні аспекти поведінки, її характеру та стилю [2, с. 72, 81].

Враховуючи зазначені вище думки вчених та енциклопедичні джерела, виникає необхідність з'ясувати сутність деонтологічних засад поліцейської діяльності, у зв'язку з чим нами виокремлені основні аспекти його змісту:

1) психологічний аспект – це врівноваженість, стійкість до стресових ситуацій, вміння налагоджувати комунікативний контакт з оточуючими, потреба в постійному самовдосконаленні – самоосвіті, самовихованні, саморозвитку; непохитність, незалежність та наполегливість, любов до навколишнього середовища, до Батьківщини і сім'ї; чесність, порядність, нетерпимість будь-якого порушення закону у власній професійній діяльності, товариськість, спостережливість, врівноваженість, працездатність, витривалість; індивідуальна обдарованість, сумлінність, цілеспрямованість, ініціативність, сміливість тощо;

2) професійно-правовий аспект – це високий рівень правової культури та правової свідомості, що надає можливість давати правову оцінку суспільним явищам і подіям, застосовувати норми права; колективізм, готовність прийти на допомогу; прагнення до взаєморозуміння і співпраці між людьми; відповідальність за долю людей і доручену справу; культура мислення і мистецтво логічного аналізу, знання їхніх загальних законів; професійно розвинені спостережливість, пам'ять, мислення, пильність та ін.;

3) соціальний аспект – це моральний та етичний складники особистості, ділові якості, що впливає на її соціалізацію, ставлення до колег та клієнтів (громадян, свідків, підозрюваних, затриманих тощо); розуміння гуманістичних, демократичних, моральних та правових тенденцій і проблем розвитку світу і вітчизняного суспільства; бачення взаємозв'язку різних знань, сторін життя, необхідність всебічного підходу до вирішення їхніх проблем; висока моральна свідомість, твердість моральних переконань;

4) естетичний аспект – це естетичний смак, розуміння прекрасного як у думках (ідеї добра і справедливості, духу права), так і втілення в зов-

нішньому образі (охайність, діловий стиль одягу, формений одяг) тощо.

Крім цього, вчені С.А. Белічева та А.В. Буданов вважають, що представник юридичної професії повинен мати ще й ділові та педагогічні якості, до основних з яких відносяться: 1) освіченість – розуміння наукового світу і закономірностей природи, суспільства, життя та діяльності людини, її розвиток і поведінку; наукове знання про самореалізацію людини в житті, її особисті можливості; ознайомлення із загальнолюдською, вітчизняною і національною культурою; 2) загальна вихованість – загальнолюдські цінності життя і здоров'я, повага до прав та свобод людини, громадська зрілість та висока відповідальність; 3) професійна вихованість – правосвідомість, почуття обов'язку, професійна культура; повага до закону і дбайливе ставлення до соціальних цінностей правової держави, честі та гідності громадян; любов до вибраної професії, потреба в активній участі щодо захисту прав і свобод громадян; 4) загальна розвиненість – розвинуті інтелектуальні, моральні й фізичні якості та здібності; здатність науково аналізувати соціально значущі проблеми та процеси; культура мовлення; 5) професійна розвиненість – воля до виконання свого обов'язку і прийняття правових рішень, працьовитість, відповідальність, наполегливість, стійкість (професійна, моральна, психологічна), надійність, мужність; організаційні, професійні й спеціальні здібності; вміння здійснювати професійну діяльність в іншомовній сфері, а це означає гарне знання іноземної мови [7, с. 254–256].

Із вищезазначеного слідує, що поведінка юриста, зокрема працівника поліції, може бути різною. Адже залежно від конкретної життєвої або професійної ситуації вона є неповторною, неоднаковою, несхожою на вчорашню, разовою тощо. Однак, на наш погляд, у будь-якому випадку вона повинна бути деонтологічною, тобто ґрунтуватись на визначених приписах дозвільного та забороняючого характеру, бути свідомою, спрямованою насамперед на захист і забезпечення прав та свобод людини і громадянина, а також виконання завдань адміністративного та кримінального судочинства.

Відомо, що тільки в результаті набуття професійної правосвідомості сама професія досягає найвищих якісних характеристик, що відрізняють її від роду занять. Ці якісні характеристики виявляються в спроможності професії до саморегулювання (саморегуляції). Спроможність до саморегулювання втілюється в ідеях, принципах, методах, умовах і порядку регулювання професії. Сформовані правила оформлюються в єдиний документ, що призводить до їхньої однаковості. Положення таких документів стають нормативними (нормативами культури юриста) і набувають значення фахових стандартів, тобто поширю-

ються на всіх представників професії, потребують підпорядкування і забезпечуються примусовими заходами. Саме ці документи є офіційними джерелами юридичної деонтології, їх можна назвати актами про норми-стандарти, які пред'являються до юридичної професії [8, с. 5–14].

Так, єдиним нормативно-правовим актом у сфері поліцейської діяльності є Правила етичної поведінки поліцейських (далі – Правила), затверджені наказом МВС України від 09.11.2016 р. № 1179. Метою Правил є врегулювання поведінки поліцейських з дотриманням етичних норм, формування в поліцейських почуття відповідальності перед суспільством і законом за свої дії та бездіяльність, а також сприяння посиленню авторитету та довіри громадян до поліції [9].

Для реалізації зазначеної мети нормотворцем були визначені у Правилах лише обов'язки та заборони (розділ II «Основні вимоги до поведінки поліцейського»), а також здійснено посилання на Конституцію, Закони України «Про Національну поліцію», «Про запобігання корупції» тощо. І дійсно, для реального втілення задекларованої мети поліцейський має використовувати надані йому права (повноваження), про які в Правилах не йдеться жодним чином.

Вважаємо, що поліцейський, як представник держави, носій державно-владних повноважень, у своїй діяльності керується принципом «дозволено лише те, що прямо визначено в законі». Під час аналізу тексту Правил складається враження, що цей нормативно-правовий акт адресується більше цивільним особам, які не наділені владними повноваженнями і керуються принципом «всездозволеності» – дозволено все, що не заборонено законом, адже в Правилах закріплено лише обов'язки (розділ II п. 1) і заборони (розділ II п. 2).

Для кращого розуміння ситуації перерахуємо деякі обов'язки поліцейського:

- 1) неухильно дотримуватися положень Конституції та законів України, інших нормативно-правових актів...;
- 2) професійно виконувати свої службові обов'язки...;
- 3) поважати і не порушувати права та свободи людини...;
- 4) у кожному окремому випадку вибирати той захід з-поміж заходів, передбачених законодавством України, застосування якого призведе до настання найменш негативних наслідків;
- 5) неухильно дотримуватись антикорупційного законодавства України...;
- 6) виявляти повагу до гідності кожної людини, справедливо та неупереджено ставитися до кожного...;
- 7) поводитися стримано, доброзичливо, відкрито, уважно і ввічливо, викликаючи в населення повагу до поліції і готовність співпрацювати;

8) контролювати свою поведінку, почуття та емоції, не дозволяючи особистим симпатіям або антипатіям, неприязні, недоброму настрою або дружнім почуттям впливати на прийняття рішень та службову поведінку;

9) мати охайний зовнішній вигляд, бути у встановленій формі одягу;

10) дотримуватися норм ділового мовлення, не допускати використання ненормативної лексики;

11) зберігати інформацію з обмеженим доступом, яка стала йому відома у зв'язку з виконанням службових обов'язків;

12) інформувати безпосереднього керівника про обставини, що унеможливають його подальшу службу в поліції або перебування на займаній посаді [9].

Якщо більш детально проаналізувати правові обов'язки поліцейських, які визначені в Правилах, то вони більше нагадують «дублювання» з тексту Закону України «Про Національну поліцію». При цьому, на нашу думку, «профільними» в аспекті етичності є лише 3 (п.п. 6–8) з 12 обов'язків, а інші стосуються професійно-правових, соціальних, естетичних аспектів поліцейської діяльності.

Схожою є ситуація і з правовими заборонами, передбаченими в Правилах, зокрема під час виконання службових обов'язків поліцейському заборонено:

1) сприяти, здійснювати, підбурювати або терпимо ставитися до будь-яких форм катування, жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність, поводження чи покарання;

2) допускати будь-які привілеї чи обмеження за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовною або іншими ознаками;

3) використовувати будь-які предмети, на яких зображена символіка політичних партій, та провадити політичну діяльність...;

4) розголошувати та використовувати інформацію з обмеженим доступом...;

5) знімати з однострою чи приховувати нагрудний знак (жетон)...;

6) перебувати на службі в нетверезому стані, у стані наркотичного або токсичного сп'яніння, вживати тютюнові вироби під час безпосереднього виконання службових обов'язків і в невстановленому місці [9].

Вважаємо, що серед зазначених заборон жодна не має відношення до етичності діяльності поліцейського, адже вони стосуються професійних (п.п. 1–4) та естетичних (п.п. 5–6) аспектів роботи.

Враховуючи зазначені аргументи щодо закріплених обов'язків та правових заборон у тексті Правил, слід наголосити, що за своїм змістом вони більше охоплюються поняттям «деонтологічні

засади поліцейської діяльності», ніж «етичні правила поведінки поліцейських», а тому потребують правильного нормативного визначення та закріплення.

Можна виділити не так уже й багато професій та їх представників, соціальна роль і значення позитивних результатів або професійних помилок яких мають велике значення для об'єкта діяльності, не лише для суспільства, а й для конкретної людини, для її оточення, родини, рідних, близьких, колег. Наприклад, помилку кравця, педагога чи журналіста неможливо порівнювати з помилкою лікаря або ж із помилкою слідчого, судді, прокурора, а тим більш працівника поліції, який неправомірно або помилково застосував вогнепальну зброю [2, с. 85].

У цьому аспекті окремої уваги заслуговує розділ IV Правил «Взаємодія поліції із громадськістю та іншими державними органами». На наш погляд, у ньому найбільш ґрунтовно розкрито зміст належної поведінки поліцейського під час спілкування з громадянами та населенням.

Так, наприклад, незалежно від посади чи звання у відносинах із населенням поліцейський зобов'язаний: бути тактовним та доброзичливим; висловлювати вимоги чи зауваження, що стосуються особи, у ввічливій та переконливій формі; надати можливість особі висловити власну думку; до всіх потерпілих від злочинів або інших правопорушень проявляти повагу, охороняти їхню безпеку та право на невтручання в особисте життя (розділ IV п. 2). За будь-яких обставин і відносно будь-якої людини як у робочий, так і в неробочий час поліцейський зобов'язаний дотримуватися норм професійної етики. У разі звернення до особи поліцейському заборонено бути зверхнім, погрозувати, іронізувати, використовувати ненормативну лексику (розділ IV п. 3). Поліцейський повинен бути коректним та не повинен допускати застосування насильства чи інших негативних дій щодо членів суспільства, а також, незважаючи на провокації, повинен залишатися об'єктивним (розділ IV п. 4). Поліцейський повинен проявляти розсудливість, відкритість, почуття справедливості, володіти комунікативними навичками (переконання, ведення переговорів тощо), а в необхідних випадках мати керівні та організаційні якості (розділ IV п. 5) [9].

На важливості спілкування поліції з населенням неодноразово наголошують і вчені у своїх працях, зокрема, як слушно зазначає П. Тенедієв, головна моральна вимога суспільства щодо діяльності поліції укладається в таку формулу: «Точно відповідайте соціальним очікуванням суспільства та своєму призначенню» [10, с. 106]. Основним критерієм, за яким громадськість оцінює діяльність поліції, є ступінь виконання останньою своїх функцій, а також ступінь

професіоналізму фахівців, їхньої поведінки, діяльності та стилю спілкування з громадянами, відповідність тому ідеалу, який сформувався у свідомості населення конкретної країни. Насамперед суспільство оцінює діяльність поліції відповідно до норм моралі. Воно має всі підстави очікувати, що працівники поліції виконуватимуть свої службові обов'язки чесно і сумлінно, тобто високоморально будуть охороняти честь і гідність громадян з урахуванням моральних наслідків своєї діяльності [2, с. 85]. І суспільство цілком і повністю має, як це не дивно звучить, повне моральне право так думати, адже населення через систему сплати податків здійснює фінансове забезпечення діяльності поліцейського і сподівається, що натомість їхні права і свободи будуть захищені, на вулицях будуть панувати публічний порядок і безпека, а працівники поліції діятимуть у дусі взірцевої поведінки «законослухняних громадян». Взаємозалежність поліції і суспільства впливає на ефективність поліцейської діяльності, розуміння суспільних настроїв, мети та призначення тих чи інших заходів примусу чи обмеження прав, а також це свідчить про соціальну зрілість суспільства, рівень правової культури та правової свідомості населення, морально-професійний потенціал поліцейських тощо.

Таким чином, підсумовуючи вищевикладене, можна стверджувати, що предметом поліцейської деонтології є проблеми належної поведінки працівників поліції, деонтологічні засади її діяльності.

Література

1. Алексеева Ж.М. Образ юриста в сучасній європейській культурі : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.12 «Філософія права». Київ, 2008. 175 с.
2. Гіда Є.О. Деонтологічні засади діяльності міліції України у сфері правопорядку : дис. ... доктора юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2012. 683 с.
3. Понятие юридической деонтологии как науки и учебной дисциплины : ее предмет. URL: <http://www.yurist-online.com/uslugi/yuristam/literatura/deont/01.php>
4. Деонтология. *Современная энциклопедия*. URL: http://www.announcement.ru/enc_letter/enc_702_37600_133_91.html
5. Міжнародна поліцейська енциклопедія : У 10-ти т. Київ : Концерн Видавничий Дім «Ін Юре», 2003. Том 1: Теоретико-методологічні та концептуальні засади поліцейського права та поліцейської деонтології. 1232 с.
6. Почтовий М.М. Правові засади правової політики держави : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». Київ, 2012. 244 с.
7. Беличева С.А., Беляева Л.И., Буданов А.В. Юридическая педагогика ; под ред. проф. А.М. Столяренко. Москва : ЮНИТИ-ДАНА, Закон и право, 2004. 895 с.
8. Бандурка О.М., Скакун О.Ф. Юридична деонтологія : підруч. Харків : Вид-во НУВС, 2002. 336 с.
9. Правила етичної поведінки поліцейських : наказ МВС України від 09.11.2016 р. № 1179. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1576-16#Text>
10. Тенедиев П.Ю. Социально-правовые аспекты использования профессиональной деонтологии в деятельности органов внутренних дел : дисс. ... кандидата юрид. наук : 12.00.13. Москва, 1996. 194 с.